

**ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ МІЖСОБИСТІСНИХ ВЗАЄМИН ШКОЛЯРІВ
У ПОЗАУРОЧНІЙ ВИХОВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ**

У статті подано модель формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків у позаурочній діяльності, структурними компонентами якої визначено мету, завдання, принципи, зміст, види діяльності, форми, методи та результати роботи; представлено програму факультативного курсу "Культура взаємин"; викладено результати експериментального дослідження.

Метою виховної діяльності педагога в загальноосвітніх навчальних закладах є створення умов для розвитку і самореалізації особистості школярів, виховання у них високої гуманістичної культури, здатності протидіяти проявам бездуховності, формування у шкільній молоді умінь міжособистісного спілкування та взаємодії. Ці завдання актуалізуються в умовах нової соціально-політичної ситуації, яка потребує переосмислення мети, змісту, форм виховної діяльності педагогів загальноосвітніх шкіл.

Наукові зусилля педагогів сьогодення спрямовані на пошук нових технологій освіти і виховання (А. Нісімчук, О. Падалка, Г. Селевко); розробку концепцій продуктивної виховної діяльності педагогів загальноосвітньої школи (О. Дубасенюк, І. Зязюн, Н. Щуркова), створення ефективних моделей виховання школярів у позаурочній діяльності (К. Журба, К. Дорошенко, О. Лаврентьева, О. Пархоменко, О. Столяренко, Н. Тимошук, Н. Хамська, В. Шахрай).

Ключова роль в організації процесу виховання школярів належить шкільному вчителю. Виховна діяльність учителя є педагогічною системою, яка постає як взаємозв'язок структурних та функціональних елементів. Педагог-вихователю є елементом цієї системи, і його завдання полягає у формуванні цілей власної діяльності й діяльності учнів; він повинен володіти сучасною навчально-виховною інформацією, спеціальними знаннями та системою психологічних знань, засобами виховання. Функціональний аспект виховної діяльності вчителя полягає в оволодінні ним знаннями для продуктивного вирішення виховних завдань, здатності передбачати виховні проблеми, прогнозувати можливі наслідки, шляхи їх вирішення, результати, вмінні моделювати власну виховну діяльність [1: 166-169].

Разом із тим, діяльність педагогів-вихователів не позбавлена низки недоліків, серед яких О. Дубасенюк визначає: аморфність виховних цілей і завдань, безсистемність, стихійність, знеособленість навчально-виховного процесу, масовість і заорганізованість, недостатнє володіння сучасними методами, технологіями, низький рівень психолого-педагогічних, соціальних, історико-педагогічних знань [2: 13]. Таким чином, мають місце суперечності між соціально-значущими цілями виховного процесу і практикою їх формального здійснення, між потребами педагогів-вихователів у дієвих технологіях виховання та традиційними засобами педагогічного інструментарію, подолання яких сприятиме підвищенню продуктивності виховної діяльності педагога.

У низці наших публікацій [3-5] запропоновано деякі результативні форми позаурочної діяльності школярів і методику їх проведення, подано програму спецкурсу та описано структуру занять і процедуру окремих видів роботи з майбутніми педагогами. Попри те, існує потреба системного опису технології формування культури взаємин школярів у позаурочній діяльності.

Під технологією формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків ми розуміємо систему знань, необхідних педагогові-вихователю для реалізації стратегії, тактики і процедури формування у школярів даного інтегрального утворення.

У своєму конкретному вигляді технологія формування культури міжособистісних взаємин постає як прогнозована модель системи дій учителя та учнів, які необхідно виконати у процесі оптимально організованої позаурочної діяльності задля отримання позитивного результату.

Модель чітко визначає компоненти, які складають систему, допомагає систематизувати знання про технологічний процес чи явище, визначати шляхи для цілісного опису, встановлювати зв'язки між компонентами. Пропонована нами модель є засобом розкриття структурного, цільового, змістового і функціонального компонентів; вона визначає структуру, мету, зміст та процедуру формування культури міжособистісних взаємин у старших підлітків.

Мета статті – показати технологію та подати модель формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків у позаурочній діяльності; представити програму факультативного курсу "Культура взаємин" для учнів 8-9 класів, запровадження якого засвідчило позитивну динаміку розвитку культури міжособистісних взаємин у школярів.

На основі розроблених нами критеріїв і показників у процесі констатувального експерименту визначалися рівні сформованості культури міжособистісних взаємин старших підлітків (активно-творчий, рефлексивно-пасивний, ситуативний, негативно-активний).

Результати вивчення засвідчили недостатній рівень сформованості у старших підлітків компонентів культури міжособистісних взаємин, що впливає на якість їхнього спілкування, знижує продуктивність їхньої діяльності. Школярам бракує моральних знань про норми, правила взаємин, у багатьох із них недостатньо розвинені навички саморегуляції емоцій, що виражається у неконтрольованих діях, учинках, не завжди коректних висловлюваннях; у них не досить сформовані вміння планувати й організовувати різні форми спілкування; вони не завжди здатні уникати конфліктних ситуацій чи ефективно їх розв'язувати. У взаєминах із іншими переважає мотивація, яка визначається ситуацією, необов'язковістю дотримання культури взаємин із добре знайомими суб'єктами взаємин, із тими, хто викликає зневагу чи проявляє неповагу.

Здійснений аналіз виховної практики загальноосвітніх шкіл щодо процесу формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків засвідчив також відсутність цілеспрямованої роботи щодо виховання у школярів культури взаємин; переважання у вихованні словесних методів; незалучення частини школярів до спільної колективної діяльності; скерованість форм позаурочної роботи на предметну діяльність, а не на взаємодію вихованців, їх співпрацю; залучення школярів до діяльності у репродуктивному статусі, а не в ролі співтворців цього процесу.

Таким чином, узагальнення даних вивчення рівнів сформованості у старших підлітків культури міжособистісних взаємин та оцінка реального стану організації позаурочної діяльності школярів дозволили обґрунтувати основні шляхи й умови вдосконалення виховного процесу з формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків, визначити програму дослідно-експериментальної роботи, конкретизувати напрямки роботи.

Програма формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків здійснювалася за кількома напрямками: цілеспрямована організація позаурочної діяльності старших підлітків із метою розширення їхніх моральних знань і накопичення досвіду етичної поведінки; організація методичної роботи з учителями задля підвищення їхньої компетентності щодо виховання культури взаємин старших підлітків; робота з батьками щодо розвитку їх педагогічної культури та з метою гуманізації взаємин із дітьми у сім'ї; підготовка майбутніх учителів до організації педагогічного процесу з формування у підлітків культури міжособистісних взаємин.

У процесі дослідно-експериментальної роботи перевірялася розроблена нами модель організації позаурочної діяльності, структурними компонентами якої визначено: мету, завдання, принципи, зміст, види діяльності, форми й методи роботи, результат.

Центральним системоутворюючим компонентом даної моделі є мета як ідеальний результат і рівень досягнення. Основна *мета* діяльності педагога – формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків. Виходячи із мети, ми визначили основні *завдання* педагога щодо формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків: засвоєння школярами етичних знань, активізація їх інтересу щодо вивчення культури взаємин, вироблення стійких звичок і навичок моральної поведінки, розвиток умінь конструктивної взаємодії у взаєминах із однолітками і дорослими; забезпечення сприятливого психологічного клімату в підлітковому колективі: розвиток самооцінки й навичок оцінки інших суб'єктів взаємин, корегування взаємин; інтеграція зусиль батьків, учителів, школярів у забезпеченні сприятливих умов для розвитку культури міжособистісних взаємин старших підлітків.

Для розв'язання поставлених завдань ми послуговувалися *принципами* особистісно орієнтованого виховання, обґрунтованими І. Бехом: принцип цілеспрямованого створення емоційно збагачених виховних ситуацій; принцип особистісно розвиваючого спілкування; принцип використання співпереживання як психологічного механізму у вихованні особистості; принцип систематичного аналізу вихованцем власних і чужих учинків [6: 169-175].

Зміст формування культури міжособистісних взаємин відображає в єдності його загальну мету і завдання й постає як сукупність дій і взаємовпливів вихователя і вихованця у процесі виховання. До змісту формування культури взаємин старших підлітків відносимо: набуття знань про оптимальні форми і способи виявлення культури у взаєминах із іншими; розвиток уявлення про власну цінність і цінність іншої людини, самоствердження, самовираження, утвердження власної позиції; усвідомлення різних видів мотивів міжособистісних взаємин, розвиток позитивної мотивації старших підлітків у взаєминах із іншими, формування етичної позиції, моральних переконань; розвиток адекватної оцінної діяльності, спрямованої на аналіз власної поведінки і дій інших людей, вироблення рефлексивних умінь і умінь самоконтролю й саморегуляції поведінки в ситуаціях взаємодії; вироблення навичок й умінь етичної взаємодії та самоорганізації поведінки; розвиток культури спілкування; формування у школярів установки на творчу поведінку, пошук оптимальних способів

взаємодії у кожній конкретній ситуації взаємин; корекція у підлітків неадекватно сформованих моральних знань і форм міжособистісної взаємодії.

Зміст формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків реалізовувався у процесі організації різних *видів позаурочної діяльності*, зокрема ціннісно-орієнтованої, громадсько-корисної, трудової, ігрової, культурно-дозвіллевої, соціально-комунікативної. При цьому обов'язковим вважалося дотримання таких умов: спрямованість змісту позаурочної діяльності на розвиток когнітивної, емоційно-мотиваційної, дієво-практичної й регулятивної сфер; ціннісно-орієнтований характер позаурочної діяльності; спрямованість змісту позаурочної діяльності на реалізацію соціально цінних потреб особистості школяра; розширення сфери позаурочної діяльності старшого підлітка, і, зокрема, спільної діяльності з однолітками, збагачення її предметно-розвивального середовища.

Відповідно до змісту формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків було обрано *форми* позаурочної роботи. Згідно з В. Вороновим, форму позаурочної виховної роботи можна визначити як конкретний спосіб організації відносно вільної діяльності старших підлітків у школі, їх самодіяльності за педагогічно розумного керівництва дорослих [7: 22]. Серед форм, які виявилися найбільш доцільними для організації виховної роботи зі школярами, – факультативний курс "Культура взаємин", етично-дискусійна студія "Я так думаю...", етичний міні-театр, Клуб журналістів школи, інформаційні лекції, ділові ігри.

Зі змістом формування культури міжособистісних взаємин органічно пов'язані й *методи*. Методи формування культури міжособистісних взаємин ми означаємо як способи взаємопов'язаної діяльності педагога й учнів з метою вироблення в останніх стійких звичок і навичок моральної поведінки, розвиток умінь конструктивної взаємодії у взаєминах із однолітками і дорослими. Оскільки культура міжособистісних взаємин старших підлітків формується у реальних взаєминах, які вимагають від них морального вибору, прийняття певного рішення, здійснення вчинку, то застосування визначених методів виховання тісно пов'язувалося із повсякденним життям. Базовими при впровадженні експериментальної моделі стали такі методи: інформаційні, дискусійні, драматизації, моральних дилем, спостереження й аналізу, психологічні, саморегуляції, групової роботи, практично-діяльнісні.

Усі структурні компоненти експериментальної моделі пов'язані між собою стійкою взаємодією щодо забезпечення її функцій, серед яких виділено: гностичну, спонукальну, комунікативну, інтегративну і регулятивно-корекційну.

Гностична функція спрямована на забезпечення усвідомленого засвоєння моральних знань, перетворення їх у особистісні надбання, формування вмінь і навичок культури взаємин, а також на усвідомлення і вивчення своїх індивідуально-психологічних характеристик, досвіду, рівня сформованості культури взаємин.

Спонукальна функція передбачає самостійне, свідоме, на основі переконань, здійснення морального вибору в міжособистісних взаєминах. *Комунікативна* функція сприяє міжособистісній взаємодії старших підлітків, установленню між ними позитивних контактів, розвитку їхніх комунікативних навичок.

Інтегративна функція забезпечує єднання суб'єктів взаємин шляхом оволодіння ними нормами, зразками поведінки, в основі яких лежить усвідомлення необхідності враховувати думки, інтереси, настрої, почуття інших людей. Інтегративна функція спрямована на зняття суперечностей і конфліктів у міжособистісних взаєминах, пошук ефективного їх розв'язання.

Зміст *регулятивно-корекційної* функції – регуляція і корекція поведінки суб'єктів взаємин відповідно до схвалюваних у суспільстві моральних норм, розвиток у них навичок і умінь контролю й саморегулювання власної діяльності й поведінки, передбачення результатів власних дій.

Результатом роботи є поступове зростання у старших підлітків рівня знань, розвиток соціально цінних мотивів, формування саморегулятивних навичок, сталих способів вираження свого ставлення до інших, вироблення оптимальних способів взаємодії між школярами.

Істотне значення для розвитку в школярів етичних знань, умінь і навичок ефективною міжособистісною взаємодією, виховання цінних особистісних якостей, формування їхніх переконань, мотивів, ціннісних орієнтацій мало впровадження спеціального факультативу "Культура взаємин".

Програмою факультативного курсу було визначено обсяг знань і умінь, яких школярі повинні набути під час його вивчення. Так, зокрема, учні повинні **знати**: сутність поняття "культура взаємин", норми, правила ефективною взаємодією; властивості характеру, які сприяють взаєморозумінню; способи саморегуляції своєї поведінки у взаєминах із іншими; прийоми безконфліктного спілкування; види порушень у взаєминах і способи їх виправлення.

Учні повинні **навчитися**: розпізнавати емоції, регулювати свій емоційний стан; здійснювати самоаналіз поведінки, властивостей своєї особистості, які впливають на взаємини з іншими; розуміти почуття та мотиви поведінки інших; володіти навичками творчої поведінки в ситуації спілкування; застосовувати техніки ефективною взаємодією у міжособистісних взаєминах.

Програма курсу розрахована на два роки навчання (60 год). Перший рік навчання призначений для учнів восьмого класу та включає такі теми:

I. Надинці із собою

1. Особистість і культура взаємин (4 год).
2. Підліток як суб'єкт взаємин (4 год).
3. Школяр і його поведінка. Самопізнання і самовдосконалення (8 год).
4. Емоції у взаєминах та їх регулювання (7 год).
5. Властивості особистості – візитка підлітка у світ людських взаємин (4 год).
6. Цінності – ключ до спілкування (3 год).

Другий рік навчання призначений для учнів дев'ятого класу і складається із таких тем:

II. У середовищі інших людей. Культура і технології

1. Основи ефективної взаємодії (6 год).
2. Порушення взаємин та шляхи їх виправлення (6 год).
3. Культура взаємин у шкільному колективі (4 год).
4. Культура взаємин юнака та дівчини (4 год).
5. Взаємини в сім'ї. Шляхи взаєморозуміння (5 год).
6. Культура ділових взаємин (5 год).

Заняття складалося з таких структурних компонентів: 1) мотивування (з'ясування проблеми, вправи евристичного характеру); 2) інформування (теоретичні відомості з теми); 3) самодослідження (вивчення своїх властивостей, особливостей поведінки за допомогою тестів, методик, самохарактеристик, вправ-міркувань); 4) творча діяльність (складання правил, карт, вироблення кодексів, моделей поведінки, вправи); 5) комунікативна діяльність (рольові, ділові ігри, групова взаємодія, спілкування); 6) підсумок (оцінка і рефлексивна діяльність). Вибір цих складових частин заняття дозволяв здійснювати виховний вплив на когнітивну, емоційно-мотиваційну, поведінкову та регулятивну сфери школярів у межах кожного окремого заняття.

Для узагальнення результатів дослідження було проведено обстеження учнів контрольних та експериментальних груп, здійснено аналіз отриманих даних шляхом порівняння показників у обох групах, а також перевірено достовірність даних методом статистичного аналізу (використано λ -критерій Колмогорова-Смирнова та ϕ^* -кутове перетворення Фішера). Зазначимо, що експериментальна програма забезпечила розвиток усіх структурних компонентів культури міжособистісних взаємин. Зафіксовано динаміку збільшення кількості старших підлітків експериментальних груп із активно-творчим рівнем сформованості культури взаємин із 16,0% до 30,4%, з рефлексивно-пасивним рівнем сформованості – з 30,4% до 41,6%, та зниження чисельності учнів із ситуативним і негативно-активним рівнями сформованості відповідно з 35,2% до 21,6% та з 18,4% до 6,4%.

Результати проведеного дослідження підтверджують ефективність визначених змісту та організаційно-методичного забезпечення формування культури взаємин старших підлітків. Важливим чинником розвитку культури взаємин у школярів є використання доцільних форм виховної діяльності, спрямованих на розвиток когнітивної, емоційно-мотиваційної, поведінкової та регулятивної сфер, вагома роль серед яких належить реалізації розробленого факультативного курсу.

Подальшого дослідження потребує розробка і запровадження у практику роботи загальноосвітніх навчальних закладів методичного комплексу підготовки вчителів та студентів педагогічних ВНЗ до виховної роботи з розвитку в школярів-підлітків культури взаємин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Дубасенюк О. А. Теорія і практика професійної виховної діяльності педагога: Монографія. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2005. – 367 с.
2. Дубасенюк О. А. Теоретичні і методичні засади виховної діяльності педагога загальноосвітньої та професійної школи // Наукова школа: центр професійної підготовки педагогічних кадрів: Наук. зб. / За ред. проф. Дубасенюк О. А.: Вид. 2-ге, доповн. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2005. – С. 11-39.
3. Бісик Н. М. Інноваційні технології у вихованні культури взаємин старших підлітків // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2005. – Випуск 24. – С. 217-220.
4. Бісик Н. М. Підготовка майбутніх учителів до формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків: Метод. посіб. / За ред. Левківського М. В. – Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2005. – 92 с.
5. Мирончук Н. М. Розвиток культури взаємин у старших підлітків: Метод. посіб. / За ред. Левківського М. В. – Житомир: Полісся, 2007. – 184 с.
6. Бех І. Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади: Навч.-метод. видання. – К.: Либідь, 2003. – 280 с.
7. Воронов В. Разнообразие форм воспитательной работы // Воспитание школьников. – 2001. – № 6. – С. 21-26.

Матеріал надійшов до редакції 26.05. 2009 р.

***Мирончук Н. Н. Технология формирования культуры отношений старших подростков
во внеурочной воспитательной деятельности.***

В статье представлена модель формирования культуры межличностных отношений старших подростков во внеурочной деятельности, компонентами которой являются цель, задания, принципы, содержание, виды деятельности, формы, методы и результаты работы; предложена программа факультативного курса "Культура взаимоотношений"; показаны результаты экспериментального исследования.

***Mironchuk N. N. The Teenagers' Relations Culture Formation in Extra-Curriculum
Activity is Technology.***

This article gives a model of teenagers' relations culture formation in extra-curriculum activity. The main components of this model are defined as aim, tasks, principles, content, kinds of activity, forms, methods and results of research work. The program of optional course "Interrelations' Culture" and results of the experimental research are given.